Các Thể Loại Văn Viết Tiếng Việt

V.N.

... điều kỳ diệu nhất của văn chương là từ một chuyện rất nhỏ, nó có thể mở ra cả một thế giới rất lớn...

Các em thân mến,

Khi đọc sách, báo, tạp chí hay những bài viết trên mạng, các em thường gặp những tên gọi như *ký, bút ký, tùy bút, tản văn, phiếm, phóng sự, hồi ký, du ký, biên khảo, tiểu luận*...

Những chữ ấy có nghĩa gì? Một bài viết về một chuyến đi là *du ký* hay *tùy bút*? Một bài kể chuyện một người nổi tiếng là *tiểu sử* hay *chân dung*? Một bài viết về một loài hoa, vừa kể chuyện, vừa tìm hiểu lịch sử, vừa nói chuyện con người thì gọi là gì?

Muốn trả lời những câu hỏi ấy, trước hết chúng ta phải hiểu một điều rất đơn giản:

Thể loại là cách người viết tổ chức và thể hiện nội dung của mình.

Không phải bài văn nào cũng giống bài văn nào. Có bài chủ yếu để *kể*, có bài để *tả*, có bài để *ghi chép*, có bài để *suy nghĩ*, có bài để *khảo cứu*, có bài để *điều tra*, và cũng có bài chỉ bắt đầu từ một chuyện rất nhỏ nhưng cuối cùng lại nói đến những chuyện rất lớn của cuộc đời.

TRƯỚC HẾT, "VĂN" LÀ GÌ?

Theo nghĩa rộng, **văn** là cách con người dùng ngôn ngữ để ghi lại, diễn đạt hoặc truyền đạt tư tưởng, tình cảm, hiểu biết và kinh nghiệm của mình.

Có thể chia văn viết thành nhiều loại.

Chẳng hạn:

- Văn học: thơ, truyện, tiểu thuyết, kịch…
- Văn nghị luận: bài luận, tiểu luận, bình luận…
- Văn báo chí: tin tức, phóng sự, điều tra…
- Văn khảo cứu: biên khảo, chuyên khảo…
- Văn ghi chép: ký, hồi ký, nhật ký…
- Văn nghệ thuật: tùy bút, tản văn, phiếm…

Nhưng các em cần nhớ rằng những ranh giới này *không phải lúc nào cũng tuyệt đối*.

Một bài viết có thể vừa có tính báo chí, vừa có tính văn học; vừa là ký, vừa có chất tùy bút; vừa khảo cứu, vừa

rất giàu cảm xúc.

Đó cũng chính là điều làm cho văn chương trở nên phong phú.

KÝ – "GHI LẠI NHỮNG ĐIỀU CÓ THẬT"

Chữ *"ký"* có nghĩa căn bản là *ghi chép*.

Ký là loại văn xuôi chủ yếu dựa vào *người thật, việc thật, cảnh thật, nơi chốn thật và những điều người viết quan sát hoặc trải nghiệm.*

Ví dụ, em đi Đà Lạt. Em nhìn thấy những con đường đầy thông, gặp một người bán hàng, nghe một câu chuyện về thành phố, rồi về nhà ghi lại những điều mình đã thấy và cảm nhận.

Đó có thể là một bài *ký*.

Ký có rất nhiều dạng:

- bút ký;
- ký sự;
- phóng sự;
- du ký;
- hồi ký;
- nhật ký;
- chân dung…

Có thể hình dung:

Ký là một "gia đình lớn"; bút ký, ký sự, du ký, hồi ký… là những người con trong gia đình ấy.

BÚT KÝ – GHI CHÉP NHƯNG CÓ CHẤT VĂN

Bút ký cũng là ghi chép người thật, việc thật, nhưng người viết không chỉ đưa ra thông tin.

Họ còn dùng:

- hình ảnh;
- cảm xúc;
- miêu tả;
- suy tưởng;
- cách dùng từ;
- cách xây dựng câu văn

để làm cho sự việc trở nên sinh động.

Ví dụ, thay vì viết:

"Tôi đến Huế ngày 15 tháng 8."

người viết bút ký có thể tả:

"Buổi sáng Huế còn phủ một lớp sương mỏng. Dòng Hương Giang trôi chậm như thể chính con sông cũng không muốn vội vàng đi qua một thành phố đã quá quen với những cuộc chia ly."

Câu văn sau không chỉ *thông báo* mà còn *gợi cảm xúc*.

Đó chính là chất văn của bút ký.

TÙY BÚT – "THEO NGÒI BÚT MÀ ĐI"

Nếu bút ký chú ý nhiều đến *đối tượng được ghi chép*, thì tùy bút chú ý nhiều hơn đến *cái tôi của người viết*.

“Tùy” ở đây có thể hiểu là tùy theo dòng cảm xúc và liên tưởng mà viết.

Người viết có thể bắt đầu từ một chuyện rất nhỏ: Một buổi sáng nhìn thấy cây phượng. Từ cây phượng, người ấy nhớ: sân trường → bạn bè → thầy cô → tuổi học trò → tuổi trẻ → thời gian → tuổi già.

Như vậy, bài viết không cần đi theo một đường thẳng. Nó đi theo *dòng suy nghĩ của người viết*. Có thể ghi nhớ:

Bút ký nhìn ra thế giới; tùy bút nhìn thế giới rồi quay vào nội tâm.

TẢN VĂN – NHỮNG MẢNH NHỎ CỦA CUỘC SỐNG

“Tản” có nghĩa là *rải ra, không câu nệ khuôn phép*.

Tản văn thường là những bài văn xuôi tương đối ngắn, không nhất thiết có cốt truyện, không cần lập luận chặt chẽ như một bài nghị luận.

Một tản văn có thể viết về:

- một buổi chiều;
- một món ăn;
- một chiếc xe đạp cũ;
- một người bạn;
- một mùa hoa;
- một tiếng chim;
- một cuốn sách;
- một kỷ niệm thời thơ ấu.

Ví dụ: “Ngày còn nhỏ, mỗi khi trời mưa, mẹ thường đặt

chiếc ghế nhỏ bên cửa sổ cho tôi ngồi nhìn nước chảy ngoài sân…" Từ đó người viết có thể nói về mẹ, về tuổi thơ và về những điều đã mất.

Tản văn không cần "chuyện lớn". Đôi khi m*ột giọt mưa cũng đủ để mở ra cả một miền ký ức.*

PHIẾM – CHUYỆN NHỎ NÓI CHUYỆN LỚN

Đây là một thể loại rất thú vị.

Phiếm là nói chuyện tưởng như không quan trọng, không nghiêm trọng. Nhưng cái hay của văn phiếm là *mượn chuyện nhỏ để nói chuyện lớn***.**

Ví dụ, người viết bắt đầu bằng chuyện: "Nhà tôi có một con mèo rất thích ngủ." Thoạt nghe chẳng có gì đáng nói, nhưng từ con mèo, tác giả có thể bàn sang:

- tính lười của con người;
- sự tự do;
- tình bạn giữa người và vật;
- cách con người đối xử với nhau;
- rồi cuối cùng nói về cuộc đời.

Đó là cái duyên của văn phiếm.

Văn phiếm thường có: dí dỏm + tự nhiên + châm biếm nhẹ + liên tưởng + suy ngẫm.

Nhưng "phiếm" không có nghĩa là *nói chuyện vô nghĩa.*

Một bài phiếm hay thường khiến người đọc *cười một chút, rồi nghĩ một chút.*

PHÓNG SỰ – ĐI TÌM SỰ THẬT

Nếu văn phiếm thường bắt đầu từ chuyện nhỏ, thì *phóng sự* thường bắt đầu từ một *vấn đề trong đời sống.*

Ví dụ:

- Đời sống của thợ thuyền.
- Nạn ô nhiễm.
- Một khu chợ đặc biệt.
- Những người vô gia cư.
- Một làng nghề đang biến mất.
- Một hiện tượng xã hội.

Người viết phóng sự thường phải:

1. đến nơi;
2. quan sát;
3. hỏi chuyện;
4. phỏng vấn;
5. thu thập dữ liệu;
6. kiểm chứng thông tin;
7. rồi viết.

Vì vậy phóng sự không chỉ là kể chuyện; phóng sự là đi tìm và trình bày sự thật.

Một bài phóng sự hay thường làm cho người đọc có cảm giác: "Tôi chưa từng đến nơi đó, nhưng nhờ bài viết này mà tôi hiểu được nơi ấy."

KÝ SỰ – KỂ LẠI MỘT HÀNH TRÌNH HAY MỘT CHUỖI SỰ KIỆN

Ký sự thường có tính kể chuyện rõ hơn.

Ví dụ: "Hành trình từ Sài Gòn lên Đà Lạt." Người viết kể:

- bắt đầu từ đâu;
- đi qua những nơi nào;
- gặp những ai;
- xảy ra những chuyện gì;
- cuối cùng đến đâu.

Ký sự thường có trình tự thời gian hoặc trình tự của hành trình.

Nếu tùy bút giống như *dòng suy nghĩ* thì ký sự giống như *một con đường mà người đọc cùng bước đi với tác giả*.

DU KÝ – ĐI ĐÂU, THẤY GÌ, NGHĨ GÌ?

Du ký là những bài ký về *chuyến đi và vùng đất*.

Một bài du ký hay không chỉ nói: "Nơi này có cảnh đẹp." Nó có thể cho người đọc biết:

- nơi ấy nằm ở đâu;
- lịch sử ra sao;
- người dân sống thế nào;
- phong tục gì đặc biệt;
- món ăn ra sao;
- có những câu chuyện gì;
- và quan trọng nhất: *người viết cảm thấy gì khi đứng trước nơi ấy.*

Vì thế, du ký thường là sự kết hợp của: địa lý + lịch sử + văn hóa + con người + trải nghiệm cá nhân.

HỒI KÝ – NHỚ LẠI MỘT ĐỜI

Hồi ký là viết lại những điều người viết đã *từng sống, từng chứng kiến hoặc từng tham dự.*

Điểm quan trọng là *hồi ký nhìn quá khứ từ hiện tại.*

Một người năm nay 70 tuổi viết: "Năm tôi 18 tuổi, lần đầu tiên tôi rời quê…" đó có thể là hồi ký.

Hồi ký không chỉ có giá trị văn học mà đôi khi còn *là tư liệu lịch sử* bởi vì một người đã sống qua một thời đại có thể lưu lại những điều mà sách sử chính thức không ghi chép.

NHẬT KÝ – VIẾT KHI CUỘC SỐNG ĐANG DIỄN RA

Nhật ký khác hồi ký *ở* chỗ nó thường được viết *gần với thời điểm sự việc xảy ra.*

Ví dụ: "Ngày 25 tháng 8. Hôm nay tôi đi học về lúc năm giờ. Trời mưa rất lớn. Tôi gặp lại Minh…"

Đó là nhật ký.

Hai mươi năm sau, nếu em nhớ lại chuyện ấy rồi viết thành một câu chuyện, nó có thể trở thành hồi ký.

Có thể nhớ: *Nhật ký là viết khi ký ức còn nóng; hồi ký là viết khi ký ức đã nguội nhưng đã trở nên sâu sắc hơn.*

CHÂN DUNG – VIẾT VỀ MỘT CON NGƯỜI

Chân dung không chỉ là kể tiểu sử một người.

Tiểu sử thường trả lời: Người ấy sinh năm nào? Học ở đâu? Làm nghề gì? Có những thành tựu nào?

Còn chân dung muốn trả lời: *Người ấy thực sự là người như thế nào?*

Vì vậy, chân dung có thể kể:

- cách người ấy nói chuyện;
- một thói quen;
- một câu nói;
- một kỷ niệm;
- một lần gặp gỡ;
- một hành động nhỏ.

Đôi khi *một chi tiết rất nhỏ lại nói được rất nhiều về một con người*.

BIÊN KHẢO – ĐI TÌM HIỂU CHO ĐẾN NƠI ĐẾN CHỐN

Bây giờ chúng ta đến một thể loại rất khác: **biên khảo**.

Biên khảo không chủ yếu dựa vào cảm xúc mà dựa vào:

- tài liệu;
- sách;
- văn bản;
- sử liệu;
- nghiên cứu;
- số liệu;
- đối chiếu nguồn.

Ví dụ, nếu viết: "Lịch sử con ngựa ở Việt Nam" người viết phải tìm hiểu:

- Ngựa xuất hiện ở Việt Nam từ khi nào?
- Ngựa đến từ đâu?
- Người Việt sử dụng ngựa như thế nào?
- Ngựa đóng vai trò gì trong quân sự?
- Ngựa xuất hiện trong văn học dân gian ra sao?
- Vì sao ngày nay ngựa ở Việt Nam ngày càng ít?

Đó là *biên khảo*. Có thể nhớ: *Biên khảo không hỏi "Tôi cảm thấy gì?" trước tiên, mà hỏi "Tôi có bằng chứng gì?"*

TIỂU LUẬN – DÙNG LÝ LẼ ĐỂ THUYẾT PHỤC

Tiểu luận chủ yếu nhằm trình bày và phân tích *một vấn đề hoặc một ý tưởng.*

Ví dụ: "Vì sao học sinh cần đọc sách?" Muốn viết tiểu luận, em phải có:

- vấn đề;
- luận điểm;
- lý lẽ;
- dẫn chứng;
- phân tích;
- kết luận.

Vì vậy, nếu tản văn giống như *một dòng sông cảm xúc*, thì tiểu luận giống như *một con đường có biển chỉ dẫn rõ ràng*.

Người đọc phải biết "*Tác giả đang muốn chứng minh điều gì?*"

TẠP VĂN – MỘT "CÁI GIỎ" NHIỀU LOẠI BÀI

Tạp văn là những bài văn ngắn viết về nhiều chuyện khác nhau.

Một tập tạp văn có thể có:

- một bài về mẹ;
- một bài về sách;
- một bài về cà phê;
- một bài về một người bạn;
- một bài về một chuyến đi;
- một bài về một loài hoa;
- một bài về tuổi già.

Vì vậy, "tạp văn" là một khái niệm khá rộng. Trong một tập tạp văn, ta có thể gặp cả *tản văn, phiếm, tùy bút, hồi ức, tiểu luận ngắn.*

VẬY LÀM SAO PHÂN BIỆT?

Các em có thể dùng một "bộ câu hỏi" rất đơn giản. Khi đọc một bài văn, hãy hỏi:

Câu hỏi 1:
Bài này chủ yếu ghi chép chuyện có thật không?
Nếu có → nghĩ đến ký.

Câu hỏi 2:
Tác giả đang kể lại một chuyến đi?
→ Du ký / ký sự.

Câu hỏi 3:
Tác giả đang nhớ lại quá khứ của mình?
→ Hồi ký.

Câu hỏi 4:
Tác giả viết theo dòng cảm xúc và liên tưởng cá nhân?
→ Tùy bút / tản văn.

Câu hỏi 5:
Tác giả bắt đầu bằng một chuyện rất nhỏ nhưng cuối cùng bàn chuyện đời, chuyện người?
→ Phiếm.

Câu hỏi 6:
Tác giả đi tìm hiểu một vấn đề xã hội bằng quan sát, phỏng vấn, dữ kiện?
→ Phóng sự.

Câu hỏi 7:
Tác giả dựa nhiều vào sách vở, tài liệu và chứng cứ?
→ Biên khảo.

Câu hỏi 8:
Tác giả chủ yếu đưa ra một quan điểm rồi dùng lý lẽ để chứng minh?
→ Tiểu luận.

HÃY NHỚ BẰNG MỘT CÂU

Các em có thể ghi vào vở sáu câu sau:

Ký là ghi.
Tùy bút là nghĩ.
Tản văn là cảm.
Phiếm là nói chuyện nhỏ để nghĩ chuyện lớn.
Phóng sự là tìm và kể sự thật.
Biên khảo là tìm hiểu bằng tư liệu.

Còn nếu muốn nhớ đầy đủ hơn:

Ký lấy hiện thực làm nền.
Bút ký lấy hiện thực và cái nhìn của người viết.
Tùy bút lấy cái tôi làm trung tâm.
Tản văn lấy những mảnh nhỏ của đời sống làm điểm khởi đầu.
Phiếm lấy chuyện nhỏ làm cửa ngõ đi vào chuyện lớn.
Phóng sự lấy sự thật và vấn đề xã hội làm trọng tâm.
Hồi ký lấy ký ức làm chất liệu.
Du ký lấy chuyến đi làm khung.
Biên khảo lấy tư liệu và khảo chứng làm nền.
Tiểu luận lấy luận điểm và lý lẽ làm xương sống.

MỘT BÀI CÓ THỂ THUỘC NHIỀU THỂ LOẠI

Cuối cùng, các em cần nhớ điều này: *Đừng quá máy móc khi phân loại văn.*

Một bài viết về một cây hoa có thể đồng thời có:

- kiến thức khoa học;
- lịch sử;
- văn hóa;
- kỷ niệm;
- cảm xúc;
- suy tưởng;
- một chút hài hước.

Nếu phần tư liệu chiếm ưu thế, ta gọi nó là *biên khảo*.

Nếu cảm xúc chiếm ưu thế, có thể gọi là *tản văn* hoặc *tùy bút*.

Nếu tác giả dùng chuyện cây hoa để nói chuyện con người và cuộc đời bằng một giọng dí dỏm, ta có thể gọi là *phiếm*.

Nếu cả ba cùng hiện diện, có thể gọi là: *phiếm khảo, tản văn-biên khảo*, hoặc rộng hơn là *tạp văn*.

Đó không phải là sự "lẫn lộn" mà là một đặc điểm tự nhiên của văn chương.

Bởi vì văn chương vốn không phải là những chiếc hộp có nắp đậy kín. *Một ý tưởng có thể đi qua nhiều thể loại, và một bài viết hay thường chính là nơi những thể loại khác nhau gặp nhau.*

KẾT LUẬN

Học thể loại văn không phải để chúng ta tìm cách "dán nhãn" cho một bài viết. Điều quan trọng hơn là hiểu *người viết đang muốn làm gì với ngôn ngữ.*

Người viết ký muốn *ghi lại một điều đã thấy*.

Người viết phóng sự muốn *cho chúng ta biết một sự thật.*

Người viết biên khảo muốn *giúp chúng ta hiểu một vấn đề.*

Người viết tiểu luận muốn *thuyết phục chúng ta bằng lý lẽ.*

Người viết tùy bút muốn *chia sẻ một dòng suy tưởng*.

Người viết tản văn muốn *giữ lại một khoảnh khắc của đời sống.*

Còn người viết phiếm đôi khi chỉ bắt đầu bằng một chuyện rất nhỏ: *một bông hoa, một con mèo, một chén trà, một chiếc xe cũ, một người bạn…* rồi bất chợt dẫn chúng ta đi thật xa.

Đến khi đọc xong, chúng ta mới nhận ra rằng h*óa ra tác giả không chỉ nói chuyện về một bông hoa. Tác giả đang nói chuyện về con người.*

Và có lẽ đó cũng là một trong những điều kỳ diệu nhất của văn chương: *từ một chuyện rất nhỏ, nó có thể mở ra cả một thế giới rất lớn./*.